

הרב צבי שוורץ

## פירוש רש"י לשינויים שבתרגום השבעים

## הקדמה

במגילה ט, ע"א מובא:

"ענישה בתלמי הפלך שכינס שבועים ושנים זקנים  
והכניסן בשבועים ושנים בתים ולא גילה להם על פה  
כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם כתבו לי  
תורת פשה ובכס. נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל  
אחד ואחד עצה והסכימו כולן לדעה אחת".

הגמי מונה 15 שינויים בהם שינו 72 הזקנים כולם לדעה אחת<sup>1</sup>.

המהרש"ל בספרו "ים של שלמה" על מסכת ב"ק פרק רביעי סימן ט' שואל על  
גמי זו במסכת מגילה מהגמי במסכת בבא קמא דף לח, ע"א שם מובא:

"ענישה בשני סרדיוטות ששלחה מלכות חמי אצל  
חכמי ישראל ללמוד תורה, וקראו ושנו ושלישו.  
בשעת פטירתן אפרו להם דקדקנו בכל תורתכם  
ואעתה היא חוץ מדבר זה שאתם אופרים 'שור של  
ישראל שנגח שור של כנעני פטור, של כנעני שנגח  
של ישראל בין תם בין פועד ששלם נזק שלם'. ודבר  
זה איננו פודיעים לפלכות".

ממעשה זה מסיק בספר "ים של שלמה" שאסור ללמוד תורה עם הגויים אפילו  
משום שלום מלכות, אלא אם יש סכנת נפשות, שאז אין צריך למסור עצמו. אך אם  
שאל הגוי ליהודי בפרטיות על דין אחד ולא יכול להשמט ממנו, אז אסור לשנות  
אפילו אם יש סכנה. אלא יקדש הי וימסור עצמו. ולכן שם לא שינו לומר להם

1. בירושלמי מגילה פ"א, ה"ח מובאים י"ג שינויים. השינוי "ואל זאטוטי" במקום "נערי", "ואל  
זאטוטי" במקום "אצילי" לא מופיע. וכן "זכר ונקביו בראם" במקום "זכר ונקבה בראם", וכן "מושב  
בני אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות ארבע מאות ושלושים שנה" לעומת השינוי בבבלי ששינו גם  
את מספר השנים לארבע מאות שנה, וכן מספר שינויים בעלי משמעות פחותה שנציין אותם להלן.  
כמו כן מופיע המעשה בתלמי במסכת סופרים פרק א' הלכה ח', וכן בילקוט שמעוני בראשית פרק  
א' סימן ג', במדרש תנחומא שמות סימן כ"ב ובמדרש רבה מובאים השינויים בצמוד לפסוקים  
שאותם שינו.

שחייבים על שור עכו"ם. וצריך להסביר ששם כנראה שָׁאָלוּ הַשָּׂרִים כל דין בפרטות ולא יכלו להשתמט מלענות להם. המעשה בב"ק סותר את המסופר במגילה עם תלמי המלך. ומתרחץ המהרש"ל שני תירוצים:

א. "התם מן שמיא הוא דאסכימו בהדייהו וכעין רוח הקדוש הוה, וכן איתא התם ינתן הקצ"ה בלב כל אחד ואחד וכו' והיה על פי הדיבור?"

ב. התם לא שינו שום דבר ממשמעותו אלא שינו הלשון שלא יהפכו למינות, וכמו ששינו כך היא כוונת המקרא פשוטו. אבל לומר על הפסוק חייב או להיפך הוה ככופר בתורת משה, מה לי דיבור אחד מה לי כל התורה כולה."

וכן תוסי' במסכת מגילה שם, ד"ה "ואל זאטוטי" כתבו שלא רצו לשקר ולכן כתבו זאטוטי ולא "אצילי" שלשון זאטוטי משמע לשון גדולה וגם לשון השפלה. מכאן שכל השינויים ששינו הזקנים לתלמי הם פשוטו של מקרא וכוונת הכתוב, וכל שינוי נובע בעקבות קושי המתגלה בפסוק שעלולים לפרשו שלא ככוונת הכתוב והם יישבו את הכתוב.

רש"י בבראשית ג', ח ד"ה "וישמעו" כתב: "...ואני לא זאתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיטצת דברי המקרא דבר דבור על אפניו".

בעיון זה נראה כיצד התמודד רש"י כפֶּשֶׁטָן עם הקשיים שהתעוררו בפסוקים שאותם היה צורך לשנות לתלמי כדי להעמיד המקרא על מכונו וכיצד הסביר רש"י פסוקים אלו מבלי לשנות מכוונת המקרא.

כמו כן נראה מתוך פירושו, שלפעמים בפסוק קיים קושי אחר ובעקבות יישוב הקושי הוא מתיישב גם כן הקושי שהתעורר בתרגום לתלמי המלך.

מתוך פירושו של רש"י עולה כמובן שהוא הכיר את המדרש על תרגום התורה לתלמי כפי שמופיע במדרשי האגדה ובתלמודים. בשמות י"ב, מ בד"ה "שלושים שנה וארבע מאות שנה" מזכיר רש"י את המעשה בתלמי בהקשר לשינויים שעשו השבעים בפסוק זה. לעזר רב יהיה לנו פירושו של רש"י למסכת מגילה<sup>3</sup> שאותו נביא בצמוד לכל אחד מן הפסוקים ששינו, שמסביר את סיבת השינויים וכך נוכל לעמוד על הלך מחשבתו בפירושו למקרא וכיצד הוא עצמו בפירושו לתורה מיישב את דברי המקרא על אף הקשיים שעלו בתרגום. כן ננסה להבין מתוך פירושו לתורה מדוע בחרו דווקא בשינויים אלו ולא שינו לו שינויים אחרים.

2. הרש"י במסכת סנהדרין טז, ע"ב כתב: "שאותם ע"ב הזקנים פשוט שהם הסנהדרין הגדולה כי מהם תצא תורה".

3. אף שיש לחלק מן השינויים הסברים שונים במפרשים, בתוס', קרבן העדה לירושלמי, מהרש"א בחידושו לאגדות במסכת מגילה, ה"בן איש חי" בספרו "בן יהודע" ומהרז"ו בפירושו למדרש רבה נתמקד במאמר זה על דרכו של רש"י.

## השינויים בתרגום

**1. אלוקים ברא בראשית** (בראשית א', א) במקום "בראשית ברא אלוקים".  
**רש"י:** "את השמים שלא יאמר בראשית שם הוא ושתי רשויות הן וראשון ברא את השני".

קושי זה נובע ממיקום הפועל "ברא". בדרך כלל פועל בא כנשוא אחרי הנושא, ובמשפט בעל מבנה רגיל הסדר הוא נושא-נשוא-מושא. גם כאן אפשר לטעות ולראות בפסוק זה משפט בעל מבנה רגיל: **בראשית** (נושא) ברא (נשוא) אלוקים (מושא). היינו שאלוקים הוא נברא ולא בורא ולכן שינוי שאלוקים הוא הנושא והוא ברא את הבריאה.

רש"י בפירושו לתורה מתמודד בפסוק זה עם קושי אחר, שהרי לא שמים וארץ נבראו בתחילה אלא האור. "**בראשית ברא**, ...ואם בראשית פרשה: **בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובוהו, אמר אלוקים יהי אור.** לפי זה אין לטעות בהבנת המילה "ברא", כי היא איננה באה כנשוא, אלא באה בהקשר של תיאור זמן בריאת האור, שנברא לפני כל הבריאה. ואין בפסוק הראשון התייחסות לעצם בריאת השמים והארץ וממילא לא מתואר בפסוק זה מי ברא את השמים והארץ.

**2. אעשה אדם בצלם ובדמות** (בראשית א', כו) במקום "געשה אדם בצלמו כדמותו".

**רש"י:** "שמכאן פקרו האומרים שתי רשויות הן דכתיב געשה אדם".  
 רש"י על התורה מביא קושי זה בלשוננו:

"געשה אדם ענותו של הקב"ה למדו מכאן, לפי שהאדם דמות כמלאכים ויתקנאו בו לפיכך נמלך בהם... אע"פ שלא סיעו בו ציורו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה. ואם כתב "אעשה אדם" לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עלמו, ותשובת המינים כתב צדו: ויצר אלהים את האדם, ולא כתב ויצרנו".

ייתכן שרש"י בדבריו על המינים ועל השינוי "אעשה אדם", רומז לתרגום שבגללו היו צריכים לשנות. ואכן, לפי פשוטו של מקרא הקב"ה בלבד הוא שעשה את האדם ולכן צדקו הזקנים בפירושה, שכתבו בלשון יחיד. ומה שכתבה התורה בלשון רבים הוא כדי ללמד אותנו מידת ענווה. כמו כן מעיר רש"י, שהמקרא עצמו היה ער לחשש זה ולכן סיים בלשון יחיד "ויברא אלוקים את האדם".

בקשר לשינוי בצלם ובדמות לא הסביר רש"י בגמ' במגילה את השינוי מלשון רבים ללשון יחיד, וייתכן ששינוי זה נגרר אחר תחילתו של הפסוק ששינוי בו ללשון יחיד ולא בגלל קושי מסוים שיש במילים "בצלמו כדמותו". אך אפשר לפי רש"י שהזקנים

חששו לתמיהתו של תלמי רק בעניין כפירה ברשות אחת אך לא לגבי תפיסת האלוקות בצלם ובדמות, מאחר שלא נראה להם שתלמי יתמה על הגשמת האלוקים<sup>4</sup>.

3. **ויכל ביום הששי וישבות ביום השביעי**<sup>5</sup> (בראשית ב', ב) במקום "ויכל אלוקים ביום השביעי".

רש"י: שלא יאמר אס כן עשה מלאכה בשבת דהא כתיב ויכל ביום השביעי, והוא לא יקבל עליו מדרש חכמים שדרשו זו מה היה העולם חסר מנוחה באתה שבת באתה מנוחה וזהו גמרו".

רש"י על התורה מביא:

"ויכל אלוקים ביום השביעי, ר' שמעון אומר צער ודס שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, הקצ"ח שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השדרה, ונראה כאלו כלב בו ביום. ד"א מה היה העולם חסר, מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה".

לפי הפירוש הראשון אכן כילה הבורא את מלאכתו בדיוק בסיומו של היום השישי אך לבני אדם נראה שהוא גמר את מלאכתו בתחילת היום השביעי והתורה נכתבה לפי ראייה אנושית זו. לפי פירוש זה אכן לא שינו הזקנים ממשמעות הכתוב, אלא כתבו לפי האמת את היום שבו אכן הסתיימה המלאכה.

4. **זכר ונקבה בראו**<sup>6</sup> (בראשית ה', ב) במקום "בראם"<sup>7</sup>.

4. הרמב"ם בהלכות תשובה ג', ז' קורא מין "למי שאומר שיש שם ריבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה". והראב"ד משיג עליו: "ולמה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בו המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות". הרי אף לפיו חשוב יותר להציל את האדם מכפירה באחדות מאשר בתפישת ההגשמה.

5. בירושלמי: "ויכל בששי וישבות בשביעי" בלא ציון המילה **יום**. המפרשים לא התעכבו על שינוי זה. ייתכן שאין לכך כל משמעות ורק קיצרו וכתבו את עיקר השינוי שהוא ויכל **בששי**. כך עשה גם התלמוד הבבלי שלא הביא את כל הפסוק "ויכל אלוקים ביום השביעי **מלאכתו אשר עשה** וישבות ביום השביעי".

6. א. בירושלמי "זכר ונקבו בראם" לשון רבים מוסבת על האדם ונקבו ("מראה פנים").

ב. במהרש"א בחידושיו לאגדות במגילה ט, ע"ב מובאת שאלה בשם בעל "יפה מראה" מדוע הוקשה להם "זכר ונקבה בראם" שבפרק ה', ב' ולא "זכר ונקבה ברא אותם" שבפרק א', כז. הוא עצמו מיישב קושי זה שבקריאת הפרשה בפרק א' ברור שהמעשה של יצירת הנקבה הוא פירוט של הכלל המופיע בפתחה שהוא כעין כותרת וכך מובא בלי"ב מידות של ר"א בשר"י הגלילי - כלל שלאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון והדוגמא: "ויברא אלוקים את האדם" הרי זה כלל ואח"כ פרט שנאמר: "וייצר וכו' ויפל תרדמה".

אבל בזכר ונקבה בראם אין פירוט אחר כלל זה, ולכן יכולים לטעות שברא כל אחד שני גופים. אולם ייתכן לרש"י שכמו שכלל זכר ונקבה בהקדמה כך גם בסיכום הבריאה וזאת אין צורך להדגיש מכיוון שהפסוק בפרק ה' מובא בתוך פסוקי סיכום של הבריאה שבוודאי כוללים את מה שנכתב לעיל.

ג. על תמיהת המהרש"א ייתכן שהירושלמי מתייחס לפסוק שבפרק א', כז (והקושי הוא לא מילת הריבוי אלא שלא יטעו שצלם אלוקים הוא זכר ונקבה וכך כתבו זכר ונקבו שזה הפלא הגדול שבאדם שהוא נוד מנוקבת והרוח משתמר בקרבו - "קרבת העדה").

רש"י: "דמשמע שני גופין צרה כל אחד זכר ונקבה".

רש"י בבראשית א', כז מתייחס לקושי שנוצר מסתירת המקראות. בהמשך סיפור הבריאה בבראשית ב', כא ששם משמע שהנקבה נבראה לאחר הזכר, וכאן משמע שנבראו ביחד: "ולכלן הוא אומר ויקח אחת מללעותיו וגו' (משמע שברא את האדם ואח"כ את האישה). במדרש אגדה שנצטוו שני פרופים צצריה ראשונה ולא"כ חילקו, ופשוטו של מקרא כאן כודיעך שנצטוו שניהם צצריה ולא פירש לך כיצד צריאתן ופירש לך צמקום אחר".

מרש"י עולה שמקרא זה כתוב בצורה של כלל ואח"כ בא הפרט. לפי הסבר זה המיישב את הכפילות בסיפור בריאת האדם, מתיישב גם הקושי העלול להיווצר מהבנה מוטעית של הפסוק בבראשית ה', ב שכאילו ברא כל אחד מן הגופים בצורת זכר ונקבה וכמו שבפרק א' כלל את הפרטים המובאים בפרק ב' הרי גם בפרק ה' המסכם את כל הבריאה כתב את סיפור הבריאה בצורה של כלל ולא יבואו לטעות אחר שסופר בפרק ב' בפירוט על בריאת זכר אחד ונקבה אחת.

5. הבה ארדה ואבלה שם שפתם (בראשית י"א, ז) במקום "הבה נרדה ונבלה שם שפתם".

הקושי בפסוק זה הוא אותו קושי שבפסוק "נעשה אדם" וברש"י על התורה מביא: "צצית דינו נמלך מענותותו היחירי". כמו לעיל אכן רק הקבי"ה ירד לבדו, אולם נכתב בתורה בלשון רבים כדי ללמדנו דרך ארץ וענווה.

6. ותצחק שרה בקרובה (בראשית י"ח, יב) במקום "ותצחק שרה בקרובה". רש"י: "שלא יאמר על הצרכים לא הקפיד דכתיב וילחק ועל שרם הקפיד".

רש"י על התורה מתייחס לקושי זה בשני מקומות: בבראשית י"ז, יז על צחוקו של אברהם מפרש רש"י: "ויפול הצרכים על פניו וילחק - זכ תרגם אונקלוס לשון שמחה וחדו ושל שרם לשון מחוך. למדת שאצרכים האמין

והדברים מתיישבים לפי סדר המובאות של השינויים. בבבלי פסוק זה מופיע אחר "ויכל אלוקים ביום השישי" שבפרק ב', ב ומתכוונים לפרק ה' פסוק ב, ואילו הירושלמי הביא פסוק זה לפני "ויכל אלוקים ביום השביעי" כי מדבר על פרק א', פסוק כז.

ד. במדרש בראשית רבה ג', י"ז מופיע שינוי זה בתוך המדרשים על פרק א' והשינוי "זכר ונקבה בראם" ובפירוש מהר"ז על המדרש מעיר שהביא שינוי זה שלא במקומו אלא בפרק ה' כי אם שינוי את הפסוק שבפרק א' הרי שינוי שני דברים: א. נקביו, ב. בראם, במקום ברא אותם. ומה היה קשה במילים "ברא אותם" שראו לשנות?

והוא מיישב שעיקר השינוי הוא מנקבה לנקבין ולא שינוי בין "ברא אותם" לבראם, אולם בגלל שינוי את המילה נקבה בבי הפסוקים על כן תפסו פסוק אחרון והראשון בכלל שהרי כבר עברו ממנו, אך אם תפסו הראשון אין השני בכלל.

7. הרש"י מעיר שזה השינוי היחיד בגמ' שמוזכר גם המקור המקראי בעוד שבשאר השינויים לא כתבו את המקרא רק את השינוי וייתכן שרומזו לפסוק שבפרק ה' ששם כתוב בראם בעוד שבפ"א כתוב ברא אותם, ובירושלמי לא מופיע המקרא אלא רק השינוי כי מדבר על הפסוק שבפרק א'.

ושמח ושרה לא האמינה ולגלגה, וזכו שהקפיד הקצ"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: הלכן - יש תמיכות שכן קיימות כמו הגלגה נגליתי, כרואה אהב, אף זו היא קיימת, וכך אמר בלבו הנעשה חסד זה לאחר מה שהקצ"ה עושה ל".

ובבראשית י"ח, יב על צחוקה של שרה:  
"צקצה, מסתכלת צמיעה ואמרה: אפשר הקרציים כללו טעוין ולד, השדים כללו שנקמו מושכין חלצ".

פירוש המילה בקרבה הוא, מסתכלת על קרבה והצחוק והאמירה היו בגלוי. פירוש זה מתאים לשינוי ששינוי הזקנים שצחקה בקרוביה ולא בתוכה.<sup>8</sup> ייתכן שהזקנים העדיפו שינוי זה על ההבדל שבין סוגי הצחוק, כי אז יוצא שהצחוק המתייחס לשרה יש בו משום דרגה ירודה באמונה לעומת אברהם ולא רצו להבליט דבר זה שנראה כגנאי לשרה, אלא העדיפו לייחס לשניהם תמיחה על נס שלא יאמן שהיא תמיהה הקיימת אולם לשומעים את הצחוק בחוץ נראים הדברים כחוסר אמונה ולכן הקפיד על שרה ולא על אברהם.

7. כי באפס הרגו שור וברצונם עקרו אבוס (בראשית מ"ט, ו) במקום "כי באפס הרגו איש וברצונם עקרו שור".

רש"י: "שלא יאמר לנשים היו אצותיכם שהרי אצותם מעיד עליהם שכם הרגו איש, לכך כתבו שור שלא היו חשודין צעינו אלא כצמות" ולא הקפיד על הצמות<sup>10</sup>.

רש"י על התורה גם כן "מרכך" את התוכחה:  
"הרגו איש, אלו חמור ואנשי שכם ואינן חשודין כולם אלא כאיש אחד... ופשוטו אנשים הרבה קורא איש".

המילה "איש" היא כינוי לחמור ולכל אנשי שכם והם חשובים כאיש אחד ואע"פ כן כעס עליהם, ואם כן אי אפשר לומר עליהם שהם רצחנים כי אפילו רציחת איש אחד הוא מוקיע ומגנה במילים חריפות. רש"י אינו מביא את הקושי הערכי של מעשה שמעון ולוי אלא רק מתייחס לחוסר ההתאמה בין תוכחתו לבין סיפור המעשה ששם משמע שהרגו רבים ולא רק איש אחד.

את הפירוש השני שהרבה אנשים קורא איש לא רצו לשנות כי זה איננו מיישב את חשד הרצחנות כי אף אם הרגו איש אחד זהו גנאי ויאמר רצחנים היו, וכל שכן אם הרגו רבים ורק נקראים בשם קיבוצי איש. בקשר לשינוי מ"עקרו אבוס" ל"עקרו שור", כנראה שזה כדי להסביר את הקשר בין אנשי שכם למנהיגם שדנו אותם כפי העונש המגיע למנהיג<sup>11</sup> כמו שבגלל השור נעקרת גם סביבתו.

8. "הבן איש חי" בספרו "בן יהודע" מגילה ט, ע"א מסביר: "במילה קרוביה התכוונה לאברהם שנשאר זקן ולכן הקפיד עליה אבל שחוק הכתוב באברהם היה ענין שמחה ששמו על הנס שלו ושלה".

9. שהרי במעשה דינה עשה חמור מעשה בהמה ולכן ראוי להקרא בשם שור.

10. ברש"י על מגילה ט, ע"ב גורס במקום "ולא הקפיד על הבהמות" "אלא הקפיד וכו'" וכוונתם שאפילו על הבהמות הקפיד יעקב והוכיח אותם על שהרגו את הבהמות.

11. המהרש"א מסביר שהשור הוא שכם והאבוס הם אנשי העיר שגוררו אחר מנהיגם ולכן אין כאן שינוי מכוונת הכתוב שבאפס הרגו את מי שטמא את דינה וברצונם הרגו את כל שכם.

8. ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על נושא בני אדם<sup>12</sup> (שמות ד', כ)

במקום "וירכיבם על החמור".

רש"י: "דמשמע גמל שלא יאמר משה רכבם לא היה לו סוס או גמל".

בפסוק זה רואים בבירור שלא רצו לשקר ולשנות ולכן לא כתבו גמל אלא מילה המתארת בע"ח כלשהו הנושא בני אדם שיכול תלמי להבינה כבע"ח הרגיל לשאת בני אדם, הם יתכוונו לחמור ותלמי יוכל להבין גמל.

ובפירושו לתורה מביא רש"י:

"על החמור, חמור המיוחד, הוא החמור שחבש אצרכם לעקידת יחוק, והוא

שעמיד מלך המשיח להגלות עליו".

את המדרש על החמור המיוחד דייק רש"י בגלל ה' הידיעה במילה "החמור"<sup>13</sup>

ולפי זה אין ברכיבה על החמור הזה משום גנאי אלא אדרבה יש ברכיבה על החמור

הזה משום כבוד רב<sup>14</sup>.

9. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות<sup>15</sup> ארבע מאות שנה

(שמות י"ב, מ) במקום "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה

וארבע מאות שנה".

רש"י: "שלא יאמר שקר כתוב צחורה... אלש שמנה הכתוב מיום שנגזר גזירת

גלות מצרים צין הצחורים ומשם עד שנולד יחוק שלושים שנה, ומשנולד יחוק

עד שינאלו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. לא מהם ששים של יחוק ומאה

ושלושים שחיה יעקב כשצא למצרים, נשארו מאתיים ועשר, וכן היתה הגזירה כי

גר יהיה זרעך בארץ לא להם ולא נאמר במצרים אלא בארץ לא להם,

וכשנולד יחוק היה אצרכם גר בארץ פלישתים ומאז עד שינאלו ממצרים נמלא

יחוק זרעו שהם זרעו של אצרכם גרים ושלושים של קודם לכן לא נמנו בגזירה

דכא זרעך כחיב".

בפסוק זה שינו שני דברים: הוסיפו "בשאר ארצות" לעומת הכתוב "במצרים",

ושינוי שני: "ארבע מאות שנה" לעומת הכתוב "ארבע מאות ושלושים".

רש"י על התורה מתייחס לשני הקשיים הללו שעולים מן הפסוק:

א. שהרי לא ישבו במצרים אלא מאתיים ועשר שנים ולא ארבע מאות שנה.

ב. כל ימי משך הגרות הם ארבע מאות ולא ארבע מאות ושלושים שנה.

12. בירושלמי הגירסה על "נושאי בני אדם" שזה כבוד נוסף להרכיב את בני ביתו על בע"ח רבים גם בגלל הדחוק והצפיפות וגם בשל החשיבות.

13. זו דרכו של רש"י בכל מקום שמופיעה ה' הידיעה. "ויבוא הפליט זה עוג שפלט מן המלחמה" (בראשית י"ד, יג), "ויתן אל הנער" זה ישמעאל (בראשית י"ח, ז), "המליץ בינתם" זה מנשה בנו (בראשית מ"ב, כג).

14. המהר"ל בגור אריה שמות ד', כ מאריך בהסברת הקשר המיוחד בין המשיח לרכיבה על החמור ורואה בחמור סמל של עולם הטבע והרכיבה היא שליטה על הטבע "...ואלו השלושה (אברהם, משה, משיח) היו רוכבים על גבי עולם הטבע".

15. בתחומא שמות כ"ב פירטו אשר ישבו במצרים ובארץ גושן ובארץ כנען.

16. בירושלמי נמצא רק השינוי בשאר ארצות ואת שלושים שנה וארבע מאות שנה לא שינו.

"אשר ישבו צמלרים, אחר שאר הישיבות שישבו גרים צארץ לא לכם. שלושים שנה וארבע מאות שנה צין הכל משנולד ילחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה. ושלושים שנה משנגזרה גזרת צין הצמלרים עד שנולד ילחק, וזה אחד מן הפזרים ששינו לתלמי המלך".

את הקושי הראשון יישב רש"י בהסבירו שהישיבה במצרים הייתה אחד שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם והמקרא כתב "במצרים" כי זו הישיבה האחרונה. ואולי הזכירה בגלל שהייתה קשה ביותר כי שם סבלו גם עבדות וגם גרות ובעוד שבתרגום הוסיפו "ובשאר ארצות" ולא הבדילו בין מקומות הגרות השונים הרי בפירושו "אחר שאר הישיבות" הודגשה הגרות הקשה במצרים.

בקשר לקושי השני שרק ארבע מאות שנה היו גרים ולא ארבע מאות ושלושים מחלק רש"י את התקופה לשניים לשלושים שנה ולארבע מאות שנה. התורה מסכמת את זמן הגרות שהתחילו משנולד יצחק ועברו ארבע מאות שנה כי אז התחילה גזירת "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" אבל מכיוון שהגזירה נאמרה בברית בין הבתרים שהייתה שלושים שנה לפני כן ראתה התורה צורך לומר שהיו עוד שלושים שנה עד שהתחילה הגזירה. יש כאן סיכום, כפול ארבע מאות שלושים שנה מהתגלות ה' לאברהם בברית בין הבתרים עד יציאת מצרים ומהתקיימות הגזירה משנולד יצחק עד יציאת מצרים ארבע מאות שנה, שהחלו שלושים שנה אחרי דבר ה'.

מעניין, שזו הפעם היחידה שרש"י מסביר בפירושו את השינוי לתלמי ואומר: "זה אחד מהפזרים ששינו לתלמי המלך", וייתכן שרק פה אומר זאת במפורש כי בכל שאר הפסוקים אפשר להסביר כיצד הפירוש נמצא בתוך הפסוק עצמו מבלי צורך לשנות מילים כפי שהוא עושה זאת בפירושו לפסוקים, אולם את המספר 430 אין ברירה אלא לשנות כי רק 400 שנה היו גרים ושלושים השנה לא באו לציין את שנות ישיבתם כגרים אלא רק תזכורת לזמן שעבר מברית בין הבתרים עד לתחילת הגזירה. ולכן כתב רש"י: "זה אחד מהפזרים ששינו" וכוונתו שהיה צריך לשנות".

10. וישלח את זאטוטי בני ישראל ל17 (שמות כ"ד, ה) במקום "את נערי". רש"י: "לשון חשיבות אצל נערי לשון קטנות ויאמר גרועים שלכם שלחם לקבל פני שכינה".

11. ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו17 (שמות כ"ד, יא) במקום "ואל אצילי". רש"י: "באותה פרשה עלמה לפי שכתבו זאטוטי תחילה חזרו וכתבו כשם הראשון ולא כתבו ואל אצילי בני ישראל". רש"י על התורה מפרש: "את נערי, הצכורות ואל אצילי, הם נדב ואציוכא והזקנים".

17. שני שינויים אלו לא מופיעים בירושלמי כי אפשר להבין מסמיכות הפסוקים שאצילי בניי הם חשובים ולכן לא יתלו במילה נערי הסמיכה לשון זלזול.



ולפי זה מדובר על החשובים ביותר על הבכורות שהופרשו לעבודה עד חטא העגל שאז הועברה העבודה ללוויים, וכן נדב ואביהוא והזקנים שהם החשובים ביותר אחר משה ואהרן.

**12. לא חמד אחד מהם נשאתי** (במדבר ט"ז, טו) במקום "לא חמור אחד מהם נשאתי".

רש"י: "שלא יאמר חמור לא לקח אצל חפץ אחר לקח".  
 רש"י בפירושו על התורה כתב: "לא חמור אחד מהם נשאתי, לא חמורו של אחד מהם נטלתי, אפילו כשהלכתי ממדין למלרים והרכבתי את אשתי ואת בני על החמור וכי לי ליתול אותו החמור משלהם, לא נטלתי אלא משל<sup>18</sup>".  
 לפי פירושו הוא אינו מייחס את התואר אחד לחמור אלא מפסק "לא חמור - אחד מהם" והכוונה לא לקחתי חמורו של אף אחד מהם. ואף את החמור שהיה ראוי לי לקחת מהם בבואי למצרים (כי מטרת הנסיעה הייתה לטובתם) גם חמור זה שהיה מגיע לי, לא נטלתי מהם.

לפי ביאור זה אין לדייק שחמור לא לקח אבל חפץ אחר לקח, כי כאן אומר משה אפילו על מה שמגיע לי לא לקחתי מהם וכל שכן לא לקחתי דבר אחר ששייך להם.

**13. אשר חלק ה' אלקיך אתם להאיר לכל העמים** (דברים ד', יט) במקום "אשר חלק ה' אלקיך אתם לכל העמים".

רש"י: "שאלו לא כן יאמר בן נח מותר בע"ז, ומדרשו להחליקן בדברים כדי לטורדן מן העולם".

רש"י בפירושו לתורה מתייחס לקושי הנובע ממשמעות הפסוק: "וכן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק" וכו'.  
 "אשר חלק ה', להאיר להם. ד"ל לאלוהות, לא מנען אחריהם אלא החליקם בדברי הצליה לטורדן מן העולם".

בפירושו הראשון הוא מביא את השינוי ששינו לתלמי המלך להאיר להם, אולם אינו מסתפק בכך ומביא פירוש נוסף כי הפסוק מדבר על השתחווייה לשמש ולירח ואם כן גם בהמשך נראה שמתייחס לגרמי השמים ככוחות שעובדים אותם. אולם בפירוש השני יש חיסרון בגלל הקושי האמוני-דתי וכן המילה "אשר חלק" מתאימה יותר לפירוש הראשון שמשמעותו נתן חלק, ולא למילה החליק שהיא ביטוי שאינו שכיח.

**14. וילך ויעבוד אלהים אחרים אשר לא צויתו לעובדם** (דברים י"ז, ג) במקום "וילך ויעבוד אלוהים אחרים אשר לא צויתו".

רש"י: "שאלו לא כתבו לעובדם משמע אשר לא צויתו שיכיו ויאמר אם כן אלוהות

18. בעל "תפארת למושה" מעיר שהזקנים לא יכלו לפרש לתלמי המלך פירוש זה שלא לקח מהם את החמור בבואו ממדין למצרים כי הם עצמם שינו את החמור לנושא בני אדם שמשמע גמל ולא חמור ולכן שינו לחמד.

כן שטל כורחו וצראו".

רש"י בפירושו על התורה מסביר את הפסוק לפי מה ששינו הזקנים שזוהי אכן כוונת הפסוק "אשר לא לזיותי, לעצוד". מדוגמא זו אפשר להקיש על שאר המקומות שהזקנים השתדלו לפרש את הפסוק לפי פשוטו ולא לשנות את כוונת הפסוק מכמות שהוא.

15. וכתבו לו<sup>19</sup> את צעירת הרגלים במקום "ואת הארנבת כי מעלת גרה היא" (ויקרא י"א, ו) מפני שאשתו<sup>20</sup> של תלמי ארנבת שמה שלא יאמר שחקו בי היהודים והטילו שם אשתי בתורה.

בפסוק זה לא ראה רש"י צורך לפרש מהי ארנבת כי היא חיה ידועה וסיבת השינוי אינה קשורה בקושי בלשון המקרא אלא בבעיה חיצונית בגלל שם אשתו של תלמי. וגם כאן לא כתבו שם חיה אחרת אלא כינו את הארנבת "צעירת הרגלים"<sup>21</sup>. תמיהה שעולה בשינוי זה מדוע יחשוב תלמי המלך ששחקו בו והכניסו שם אשתו בתורה ושמו אותה בין בעלי החיים הטמאים, הרי זו רשימה של בע"ח שכוללת חיות אחרות ולא רק ארנבת. ה"פורת יוסף" במגילה ט', ע"ב וכן ב"תורה שלמה" פרשת שמיני אות ל"ב עונים על כך שברשימה זו מוזכרים רק בע"ח זכרים: גמל, שפן וחזיר ורק הארנבת היא החריג היחיד שמוזכר כנקבה ולכן חששו שיאמר שהכניסו את שם אשתו ואליה התכוונו שהיא הנקבה הטמאה כי היא איננה שייכת לרשימה זו<sup>22</sup>.

19. "הבן יהודעי" על מגילה ט', ע"א מתייחס לשינוי זה שאיננו כסדר המקרא שהרי הוא כתוב בספר ויקרא והיה צריך להיות במקומו ולא בסוף הרשימה: "כל אותן השינויים הוצרכו כדי שלא יעשה עמהם ויכוח בדברי תורה מה שאין כן שינוי פסוק הארנבת לא היה שם סיבת ויכוח בדברי תורה אלא רק משום שלא יאמר שחקו בי היהודים. ובירושלמי נקט כסדרן ומסיים שכל אותן י"ד שינויים נגרמו בגלל הגלות. והרמז "מפני הי"ד שנשתלחה במקדש".

20. בירושלמי כתוב ששינו את הארנבת כי אמו של תלמי המלך ארנתא הוות שמה.

21. ובדקדוקי סופרים הביא גרסה מאגדות התלמוד צפירת הרגלים, והורוויץ במכילתא כתב שיש גירסה שעירת הרגלים ולא ציין מקורה של גירסה זו. ובערוך השלם ערך ארנבת כתב: "ילפי תרגום השבעים המובן הוא שעירת הרגלים שכן דרך ארנבת לגדל שער".

22. הרמב"ן על ויקרא י"א, ו מפרש: "מין שיקראו כן בלשון הקודש הזכר והנקבה ממנו וכן היענה ובעופות היונה אין שם הזכר חלוק מן הנקבה ויש רבים ששמותם בלשון זכר ואין לנקבותיהם שם אחר".

הראב"ע לויקרא י"א, ו מתייחס לשינוי של הארנבת: "וידך לשון הקודש להזכיר הזכר מכל מין כי הנקבה בכלל הזכר היא והזכיר ארנבת, יש אומרים לפי שלא ימצא הזכר מהם (הנקבות מצויות ורבות יותר מן הזכרים). ויש אומרים שהזכר ישוב נקבה".

בתורה שלמה פרשת שמיני אות ל"ב הוציאה הכתוב בלשון נקבה י"א לפי שיש בה מין אנדרוגניוס וי"א שדמיה מצויין בה כעין הנשים וי"א כי הזכר שבהם לא יראה זכרותו והזכרים כנקבות. ובי"הכתב והקבלה" לויקרא י"א ו כותב: "ונקרא המין על שם נקבה עפ"י מה שכתבו חכמי הטבע כי הנקבה כופה את הזכר לתשמיש".

## סיכום

פירושו של רש"י לתורה עוסק בפירוש פשטי המקראות ובמדרשי אגדה הבאים ליישב פסוקי מקרא בעייתיים. אין כל ספק שאחד מן המקורות שעמדו לפניו היה המקור שמתאר את השינויים ששינו הזקנים לתלמי המלך. שינויים אלו נעשו ברוח הקודש ולא שינוי את מגמת הכתוב.

בפירוש לתורה התמודד רש"י עם **כל הפסוקים שאותם שינו הזקנים ופירש אותם בתוך המקרא מבלי לשנות את לשון הכתוב.**

רוב הפסוקים מתפרשים מתוך התבוננות מעמיקה בפסוקים עצמם, חלק אחר מתיישב על פי כללי המקרא, וחלק אחר בא ללמד מידות ודרך ארץ. אולם לא רק מקור לפרשנות מהווה המעשה בתלמי. בעקביותו הפרשנית מחזק רש"י את רוח התרגום, ומתוכו עולה יסוד חינוכי, שגם במצבים הקשים שנמצא העם היהודי בגלות ישתדל לשמור על פירוש התורה המקובל והמסורתי. ואם נוצר הכרח לשנות ישתדל לעשות זאת רק ברוח הכתוב בלי לסטות ימין ושמאל.